

4114

191
مغیری

کتابخانه

www.ketab.ir

جریان‌شناسی تفسیر قرآن‌گرا

حجت‌الاسلام سید محمد اسعدی

دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه



پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۳۹۷

اسعدی، محمد، ۱۳۵۰ -
 جریان شناسی تفسیر قرآن گرا / محمد اسعدی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.
 سیزده، ۱۷۷ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۴۵: قرآن پژوهی؛ ۴۸)
 بها: ۱۴۰۰۰ ریال
 فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
 - پاینامه. ص [۱۶۱] - ۱۷۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه
 تفسیر قرآن با قرآن. ۲. *Koran -- Commentaries by the Koran. ۳. تفاسیر فقهی -- نقد و تفسیر.
 Qur'an -- *Legislative hermeneutics -- Criticism and interpretation. ۵. تفاسیر -- تاریخ و نقد.
 Qur'an -- Research. ۸. قرآن -- تحقیق. ۷. Qur'an -- Commentaries -- History and criticism. ۶.
 قرآن پژوهان -- سرگذشت و کتابشناسی. ۱۰. Bio-bibliography. Qur'anic scholars. ۱۱. مجتهدان و علما
 -- دیدگاه در ره قرآن. ۲. Ulama -- Views on the Qur'an. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.
 ۱۳۹۷ ج ۴ / ۴۷ BP ۲۹۷/۱۷۱
 شماره کتابشناسی ملی ۵۱۶۷۴۳۱



جریان شناسی تفسیر قرآن گرا

مؤلف: حجت الاسلام دکتر محمد اسعدی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرای: اعتصام

ویراستار: سعیدرضا علی عسگری

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم- سبحان

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu



جمهوری اسلامی ایران

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

عنوان، طرح

جریان‌سناسی نفس، قرآن‌گرا

این کتاب در ذیل طرح کلان ملی نقد و بررسی جریان‌های تفسیری قرآن کریم در سده بیستمین جلد

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری، مورخ ۱۳۹۲/۴/۲۴ به تصویب رسیده است.

سخن نخست

در جهان امروز، پیشرفت و توسعه بر مبنای علم و فناوری استوار شده و پژوهش از مهم‌ترین پیشران‌های توسعه در اجتماعات، اقتصاد، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به حساب می‌آید و توفیق پایدار در این زمینه‌ها در صورتی محقق می‌شود که در برنامه‌ریزی‌های هدفمند و کلان، توجه مناسبی به امر پژوهش و توسعه بر مبنای علم و فناوری صورت پذیرد.

در این میان اما حوزه علوم انسانی به دلیل سبب تولیدی و تأثیرگذار آن در زیرساخت‌های فکری فرهنگی جامعه اهمیتی درخور دارد؛ این اهمیت در نظام متکی بر اندیشه اسلامی به دلیل غنا و عمق آموزه‌های دینی نسبت به نیازهای گوناگون انسانی مضاعف به نظر می‌رسد.

از سوی دیگر قرآن کریم به مثابه کتاب هدایت الهی است و جامع و منبع نخست معرفت دینی، همواره برای اندیشمندان دین‌باور و جستجوگر گنج‌ناهی سرشار بوده و جریان‌های گونه‌گون تفسیری در جغرافیای عالم اسلام، هر یک از منظری به دنبال کشف و ارائه ابعاد هدایتی آن بوده‌اند. مجموعه این تجربه‌های تفسیری به‌رغم اختلافات، امروزه به مثابه رنگین‌کمانی ارزشمند از شیوه‌های فهم و شناخت ابعاد هدایت قرآنی رخ می‌نماید. شکی نیست که در پاسخ به نیازها و پرسش‌های عصری و به دلیل ماهیت فزاینده معرفت و هدایت قرآنی، می‌توان و باید مستند به منطق اجتهادی و قابل دفاع تفسیر، تجربه‌های گذشته را بازخوانی کرد. طبعاً تفسیر ضابطه‌مند قرآن کریم نرم‌افزاری ارزنده برای تولید علوم انسانی اسلامی خواهد بود.

در این راستا شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری پروژه های علمی خاصی را مورد حمایت قرار داده است که طرح کلان نقد و بررسی جریان های تفسیری با اجرای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه از آن جمله بوده است. محصول این طرح اکنون پس از سال ها پژوهش از سوی جمعی از محققان قرآن پژوه به جامعه علمی تقدیم می شود که در اینجا از عموم دست اندرکاران تولید آن در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دیگر استادان ارجمند که در تألیف و ارزیابی آن نقش داشته اند، قدردانی می شود.

دبیر کل شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علم اساسی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت معنوی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلام، در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و انسانی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمه الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و باراهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تسبیح سوره الفاتحه، نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارانه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان منبع درسی در زمینه مکاتب و جریان‌های تفسیری برای دانشجویان رشته علوم قرآن و تفسیر در مقاطع تحصیلات تکمیلی فراهم شده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از اساتید و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، جناب حجت‌الاسلام دکتر محمد اسعدی و نیز از اربابان محترم اثر، حضرات آقایان حجت‌الاسلام دکتر علی فتحی، حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدعلی ایازی و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی‌راد سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی شورای عالی مختلف به‌ویژه سروران معزز کمیسیون علوم انسانی، معارف اسلامی و هنر از این پروژه در قالب طرح کلان ملی و بررسی جریان‌های تفسیری و نیز پیگیری‌های مجدّانه مدیران محترم گروه قرآن‌پژوهی در طول سال‌های اخیر، حضرات آقایان دکتر محمدباقر سعیدی روشن، دکتر محمد اسعدی و دکتر سید محمود طایب حسینی قدردانی می‌شود.

فهرست مطالب

مقدمه	۱
-------	---

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱-۱. جریان تفسیری	۷
۲-۱. قرآن‌گروی و قرآن‌بستگی در تفسیر	۸
۳-۱. روش تفسیر اجتهادی به مثابه روش	۱۰
۴-۱. روش تفسیر اجتهادی قرآن‌گرا و اصول آن	۱۵
۱-۴-۱. قلمرو خاص تفسیر نسبت به دیگر روش‌های دینی قرآنی	۱۶
۲-۴-۱. محوریت قرآن در میان منابع معرفتی دیگر	۱۸
۳-۴-۱. سازگاری و همخوانی درونی آیات قرآن	۲۰
۴-۴-۱. مرجعیت قرآن نسبت به معرفت‌های انسانی	۲۱
۵-۴-۱. جستجوی آیات هم‌مضمون به لحاظ لفظی و معنایی	۲۱
۶-۴-۱. یافتن اصول کلیدی و کلی حاکم بر مفاهیم و معارف قرآن	۲۲
۷-۴-۱. اهتمام به قرائن سیاقی قرآنی	۲۳
۸-۴-۱. انسجام‌یابی آیات متناظر (محکم و متشابه، عام و خاص، مطلق و مقید، مجمل و مبین، منسوخ و ناسخ)	۲۴
۹-۴-۱. استفاده از راهکارهای توسعه‌ای و فراسیاقی	۲۵
۱۰-۴-۱. بررسی و ارزیابی منابع و معرفت‌های بیرونی با محوریت دلالت‌های قرآن	۲۶
جمع‌بندی فصل اول	۲۷

فصل دوم: بررسی توصیفی جریان تفسیر قرآن‌گرا

۱-۲. ریشه‌ها و رویکردهای قرآن‌گروی در تفکر دینی	۲۹
۱-۱-۲. تلقی کلامی	۲۹
۲-۱-۲. تلقی تفسیری	۳۴

۳۶	 ۲-۲. زمینه‌ها و شاخه‌های جریان تفسیری قرآن‌گرا
۴۲	 ۲-۳. زمینه‌ها و نمونه‌های شاخه افراطی جریان تفسیری قرآن‌گرا
۴۳	 ۲-۳-۱. شبه قاره هند
۴۴	 زمینه‌ها
۴۶	 نمونه‌ها
۴۷	 ۲-۲. سرزمین‌های عربی
۴۸	 زمینه‌ها
۵۰	 نمونه‌ها
۵۴	 ۲-۳- ایران
۵۵	 زمینه‌ها
۶۰	 نمونه‌ها
۶۴	 جمع‌بندی فصل دوم

فصل سوم: بررسی انتقادی جریان تفسیر قرآن‌گرا

۶۷	 درآمد
۶۸	 بررسی انتقادی از منظر مبنائی، روشی و علمی
۶۹	 ۳-۱. نقد و بررسی مبنائی
۶۹	 ۳-۱-۱. خودکفائی قرآن در فهم و تفسیر
۷۴	 ۳-۱-۲. نفی نقش سنت و حدیث
۷۵	 الف) دیدگاه‌های فروگاهشی و تقلیلی در مفهوم و شأن «سنت»
۷۶	 دیدگاه اول
۷۶	 دیدگاه دوم
۷۷	 دیدگاه سوم
۷۸	 دیدگاه چهارم
۸۰	 دیدگاه پنجم
۸۱	 نقد و بررسی
۸۱	 نقد دیدگاه اول
۸۱	 نقد دیدگاه دوم
۸۴	 نقد دیدگاه سوم
۸۴	 نکاتی چند درباره دیدگاه سوم
۸۷	 نقد دیدگاه چهارم و پنجم
۹۰	 ب) نگره عدم امکان دستیابی به سنت معتبر
۹۲	 ج) نظریه ناروایی مراجعه به سنت
۹۲	 بند اول: انکار عصمت و تقدس پیامبر ﷺ
۹۴	 بند دوم: شرک آمیز شمردن حجیت سنت به مثابه حکم الله در کنار قرآن

بند سوم: ظنی بودن سندی سنت و ناهمسانی آن با آیات قطعی قرآن.....	۹۸
بند چهارم: نهی نبوی و امتناع صحابه از کتابت سنت.....	۱۰۰
بند پنجم: استقلال نداشتن سنت و ضرورت عرضه کردن آن به قرآن.....	۱۰۲
بند ششم: آفات سنت‌گرایی در حوزه فهم قرآن.....	۱۰۴
بند هفتم: آفات سنت‌گرایی در حوزه‌های اجتماعی.....	۱۰۵
۳-۱-۳. نادیده‌انگاری نقش عقل برهانی.....	۱۰۷
۳-۲-۳. نقد و بررسی روشی.....	۱۱۱
۳-۲-۳. ۱. رأی‌گروی در استخراج تفاسیل شرعی از قرآن.....	۱۱۲
۳-۲-۳. ۲. رأی‌گروی عرفی در فهم معارف قرآن.....	۱۱۸
نقد تأویل گروه عرفی در معارف نظری و عملی.....	۱۱۹
الف. معارف نظری.....	۱۱۹
پشتوانه عقلی.....	۱۲۲
پشتوانه فقهی.....	۱۲۲
نقد استدلالی به نسبت.....	۱۲۳
ب. معارف عملی.....	۱۲۴
۳-۲-۳. نگرش افراطی به نقد عربی بودن زبان قرآن در تفسیر اصطلاحات شرعی.....	۱۲۷
۳-۲-۴. تحکیم روابط سیاقی بر سنت معتبر.....	۱۳۰
۳-۳. نقد و بررسی غایی.....	۱۳۳
۳-۳-۱. در حوزه تفسیری.....	۱۳۹
۳-۳-۲. در حوزه فکری فرهنگی.....	۱۴۱
الف) گرایش‌های سلفی وهایی.....	۱۴۱
ب) گرایش‌های تساهل‌گرایانه و پلورالیستی در حوزه ادیان و مذاهب.....	۱۴۷
ج) گرایش‌های تجربه‌گرایانه در مفاهیم متعالی.....	۱۵۰
د) گرایش‌های تأویلی انسان‌گرایانه در احکام و حدود شرعی.....	۱۵۱
ه) گرایش‌های تأویلی مارکسیستی.....	۱۵۲
۳-۳-۳. در حوزه سیاسی اجتماعی.....	۱۵۲
جمع‌بندی فصل سوم.....	۱۵۷
نتایج بررسی جریان.....	۱۶۰
منابع و مآخذ.....	۱۶۱

نمایه‌ها

نمایه آیات.....	۱۷۱
نمایه روایات.....	۱۷۵
نمایه اشخاص.....	۱۷۶

مقدمه

قرآن کریم به عنوان نخستین منبع معرفت دینی، گوهر گرانبهای الهی است که برای گشودن آفاق هدایت به روی انسان و جامعۀ انسانی بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرو فرستاده شد و آن رسول ارجمند به مردم ابلاغ کرد. نخستین و اصلی ترین نوع مواجهه و بهره‌مندی از این کتاب الهی فهم و شناخت معانی و مقاصد آیات قرآنی آن است که قرآن خود عموم مخاطبان را به آن دعوت فرموده است. در فهم و تفسیر قرآن نیز بوشک نخستین گام، شناخت دلالت‌های ظاهری آن است که این امر با بیگانگی مفسران سنتن قرآن سازگار نیست. از این منظر، قرآن‌گرایی در حوزه تفسیر قرآن، با اهتمام به ص‌هر و دلالت‌های خود این متن الهی، رویکردی ارجمند و شایسته دفاع در جریان تاریخی تفسیر قرآن به نظر می‌آید که تجربه‌های موفق آن برای مفسران و قرآن‌پژوهان روزگار ما دستمایه‌ای ارزنده است. در این حال، همچون دیگر جریان‌های علمی، این رویکرد کلی نیز در بستر تاریخی خود شاهد پیدایش شاخه‌هایی افراطی و اندیشه‌هایی آسیب زده بوده است که از آن با نام جریان قرآن‌پسندگی در تفهیر یاد می‌شود. ویژگی اصلی این شاخه‌های افراطی آن است که نقش دیگر منابع معرفت دینی را در سامان یافتن تفسیر و شناخت معارف قرآنی کم‌رنگ می‌بیند. طبعاً مرز میان شاخه‌های افراطی از شاخه‌های غیرافراطی چندان واضح نیست و بررسی آن نیازمند واکاوی ضوابط تفسیر قرآن‌گرا و میزان وفاداری شاخه‌های تفسیری این جریان به آن ضوابط از یک سو و مطالعه نتایج و ثمرات این شاخه‌های تفسیری در بستر تاریخی خود از سوی دیگر است.

از آنجا که در یک بررسی علمی و انتقادی باید میان شاخه‌های مختلف جریان تفکیک کرد، تحلیل‌ها و نقدهای شاخه افراطی در این نوشتار نیز درواقع گامی در جهت پاسداشت رویکرد استوار قرآن‌گرا با محوریت روش اجتهادی در تفسیر است.

امروزه اهمیت پرداختن به رویکرد قرآن‌گروی و جریان تفسیری قرآن‌گرا و شاخه افراطی آن با عنوان قرآن‌پسندگی، از آن‌روی است که روزگار معاصر را عصر بازگشت به قرآن و اقبال روزافزون به منبع وحیانی معرفت دینی به منزله محور مشترک و مورد وفاق مذاهب اسلامی به‌شمارده‌اند. جریان کلی قرآن‌گرا در عالم اسلام در دو سده اخیر در پی تجربه‌های تلخ سیاسی اجتماعی شکل گرفته که در جوامع اسلامی به‌ویژه در شبه قاره هند، سرزمین‌های عربی و ایران، قبل جستجوست. اندیشمندان دینی در این راستا به دنبال یافتن راهکار احیای عزت و انسجام اسلام و شکست عظمی از دست‌رفته مسلمانان پس از قرن‌ها اختلاف و شقاق در میان مذاهب اسلامی و سوء استفاده سیاسی و فرهنگی استعمارگران بوده‌اند. آنان از یک‌سو کوتاهی‌های عالمان دینی را می‌دیدند که محور اصلی معرفت دینی، یعنی قرآن را تحت الشعاع آموزه‌های حدیثی و آراء کهن پخته و قرآن را در عمل از صحنه حیات علمی و عملی مسلمانان دور کرده بودند. آن‌سوی عصر با جماعتی از اصحاب فکر و فرهنگ مواجه بودند که با حسن ظن افراطی به تجربه‌های جهان غرب، درصد زیادی الگوهای فرهنگی غرب در جوامع اسلامی بوده و عملاً فرهنگ اسلامی و مفاهیم اجتماعی آن و از جمله قرآن را به حاشیه می‌راندند. برداشت این اندیشمندان آن بود که مسائل اصلی اختلاف‌ها و عقب‌ماندگی‌ها، سنت‌گرایی و محوریت روایات و برداشت‌های درونی از متن قرآن بوده و راهکار معرفتی و نظری حل مشکلات گذشته، محور قرار گرفتن منبع مشترک میان مذاهب اسلامی، یعنی قرآن در معرفت دینی و نادیده‌انگاشتن سنت و برداشت‌های تفسیری بیرونی است.

جریان کلی قرآن‌گرا با این دغدغه و اندیشه، رویکرد تفسیری ریشه‌ای را دنبال کرد و ادبیات خاصی را وارد فضای فرهنگ دینی ساخت که در چالش جدی با دیگر رویکردها قرار می‌گرفت.^۱ بررسی اتقان و استواری درونی آرا و اندیشه‌های این جریان از یک‌سو و سرآمدی آن در حل مشکلات و مسائل عصر و دغدغه‌های اصحاب آن از سوی دیگر دو موضوع مهم هستند که برای پژوهشگران دینی مطرح بوده‌اند. در این میان، پاره‌ای از بررسی‌های گذشته، از پایگاه خاص فرقه‌ای، به‌ویژه رویکرد سلفی صورت گرفته و نوعی بازگشت به گذشته و وفاداری به روش‌های پیشین و تن دادن به مشکلات و مسائل آن به شمار می‌آید و دغدغه‌های جدی اصحاب این جریان را بی‌پاسخ می‌گذارد. از این‌رو، به نظر می‌رسد باید با تفکیک شاخه‌های

۱. در این باره ر.ک: خان‌محمدی، تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر، فصل دوم.

افراطی جریان از شاخه‌های اعتدالی آن در جستجوی راهکاری برای بررسی و نقد منصفانه این جریان و ارائه نظریه تفسیری استواری بود که پاسخگوی مناسبی به پرسش‌ها و دغدغه‌های موجود باشد.

به نظر می‌رسد رویکردی که می‌تواند محور و پایه استواری برای حرکت پویای تفسیر قرآن و قوام معرفت دینی باشد، به لحاظ روشی همان روش تفسیر اجتهادی و مهندسی مناسب مؤلفه‌ها و منابع تفسیر در خدمت معرفت دینی است. بی‌تردید در این روش سهم قرآن و دلالت‌های قرآنی به مثابه ثقل اکبر در نییشه دینی، در رتبه و جایگاه نخست بوده و دیگر منابع در نسبت و رابطه سازگاری که با قرآن دارند، امر تفسیر و شناخت‌های قرآنی و دینی مدد می‌رسانند. نوشتار حاضر بر این پایه و از منظر تفسیر اجتهادی به بررسی و نقد جریان قرآن‌بسندگی در تفسیر می‌پردازد و در خلال آن بر نوع و ظرفیت حضور این جریان در نظریه‌پردازی قرآنی در مسائل اجتماعی (دغدغه مورد اعتنای غالب اصحاب این جریان) توجه می‌کند.

موضوع کتاب حاضر با رویکردی بیشتر انتقادی بیش از این در آثاری چند تا حدودی مورد توجه قرار گرفته که اشاره‌ای به آنها مفید است. به عنوان مثال آثار به نوعی با جریان کلی قرآن‌گرا ارتباط دارند و برخی نیز به شاخه‌های تفسیری این جریان در دسته نخست، عمده آثار به دفاع از سنت و روایات و نقش آنها در شناخت دین در برابر جریان سنت‌ستیز و قرآن‌گرا پرداخته‌اند، از جمله:

السنة و مكانتها فی التشريع الاسلامی، اثر مصطفى سباعی، رسائل فی الحديث النبوی، اثر محمد مصطفى اعظمی؛ القرآن و شبهاتهم حول السنة، اثر محمد حنین الهی بخش؛ شبهات القرآنیین حول السنة النبویه، اثر محمود محمد مزروعی؛ السنة الافتري، عملیها، اثر سالم بهنساوی؛ السنة قبل التدوین، اثر محمد عجاج خطیب؛ القرآن و السنه، اثر محمد بن عبد الله بن مسعود؛ السنة النبویه المطهرة، اثر محمد علی صابونی؛ حجية السنة، اثر عبدالغنی عبدالخالق؛ السنة مع القرآن، اثر سید احمد رمضان مسیر؛ دفاع عن السنة و رد شبه المستشرقین و الكتاب المستشرقین، اثر محمد محمد ابوشهبه.

از دسته دوم نیز که به بررسی و نقد شاخه‌های تفسیری این جریان پرداخته‌اند، می‌توان به آثار ذیل اشاره کرد:

اتجاهات التفسیر فی القرن الرابع عشر، اثر فهد رومی؛ أسباب الخطأ فی التفسیر، اثر محمود محمد یعقوب طاهر؛ مکاتب تفسیری، ج ۲، اثر علی اکبر بابایی؛ رابطه متقابل کتاب و

سنت، اثر علی نصیری؛ آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، ج ۱، اثر محمد اسعدی و همکاران؛ جریان‌شناسی قرآن‌بستگی در تفسیر، اثر محمد ابراهیم روشن ضمیر.^۱

آثار یادشده در اصل دغدغه بررسی و نقد آرای قرآن‌گرایانه، با کتاب پیش رو حاضر اشتراک دارد. اما به نظر می‌رسد نکاتی چند مایه تمایز این اثر است:

نکته اول، آنکه در این اثر موضوع اصلی شاخه‌های تفسیری جریان قرآن‌گرا هستند و شاخه‌های عام جریان که از قرآن‌گروی تلقی کلامی دارند، از شاخه‌های تفسیری تفکیک می‌شوند. به سبب این شکل برخی آثار یادشده خلط میان تلقی کلامی و تلقی تفسیری در توصیف و تحلیل و بررسی جریان بوده است؛

دومین نکته، آنکه برخلاف برخی آثار یادشده که با رویکردی سنت‌گرایانه به نقد جریان قرآن‌گرا پرداخته‌اند، یا تنها به نقد شاخه‌های افراطی جریان معطوف‌اند، در این اثر به کلیت جریان قرآن‌گرا به دیده تکریم نگاه شده و سعی بر این است که با تفکیک شاخه‌های افراطی از غیرافراطی، بر نگرشی ایجابی در کنار نگرش سلبی و انتقادی توجه شود؛

سومین نکته، آنکه برخلاف بیشتر آثاری که آرای قرآن‌گرایان را بر مبنای اندیشه‌های سلفی اهل سنت نقد کرده‌اند، این اثر، آموزه‌های رایج محتوای اهل بیت (علیهم‌السلام) را بر مبنای روش اجتهادی در تفسیر، معیار تحقیق خویش قرار داده است؛

چهارمین نکته، آنکه این اثر قرآن‌گروی و قرآن‌بستگی را به مثابه جریان تفسیری و نه صرفاً روش و مکتب تفسیری تلقی کرده و در جستجوی پیشینه‌ها، گونه‌ها و فراز و فرودهای آن است و نقد و بررسی‌ها را نیز در همین بستر دنبال می‌کند. درواقع، آنگاه که با نگاه غیرتاریخی و صرفاً ناعطوف به ویژگی‌های روشی غالب بر آثار و اندیشه‌های قرآن‌گرایان نگرسته می‌شود، «مکتب قرآن‌گرا» مطرح می‌شود، اما آنچه نگاه این اثر را به این رویکرد به عنوان «جریان تفسیری» متمایز می‌سازد، نگرشی است که افزون بر بعد روشی، به سیر تاریخی این رویکرد در بستر اندیشه‌های تفسیری و فراز و فرودهای آن معطوف است. از این رو، جریان تفسیری در این اصطلاح اعم از مکتب تفسیری دیده می‌شود.

۱. در میان پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاهی عناوین ذیل در دسترس نویسنده قرار گرفته‌اند: نقد و بررسی قرآن‌بستگی در تفسیر، از جعفر یاسمی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ۱۳۸۹ش؛ نقد و بررسی مکتب تفسیری قرآنیون با تأکید بر آرای غلام احمد پرویز، از سیدنعیم الحسن النقوی، جامعة المصطفیٰ (علیه السلام) العالمیه، ۱۳۹۱ش؛ تحلیل و نقد نظریه قرآن‌بستگی در نگاه برخی اندیشمندان معاصر ایران، از فریدون محمدی فام، دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۹۵ش.

پنجمین نکته تمایز این اثر از دیگر آثار مشابه، ساختار ویژه آن در تفکیک بررسی‌های توصیفی از بررسی‌های انتقادی از یک‌سو و تفکیک نقد و بررسی‌ها در سه محور مبنایی، روشی و غائی از سوی دیگر است که در جریان‌شناسی، ساختاری قابل دفاع دیده می‌شود.

پیشتر تجربه تدوین کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری در دو جلد در گروه قرآن‌پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه با همکاری عالمانه جمعی از قرآن‌پژوهان حوزه و دانشگاه با استقبال سببی فرهیختگان جامعه علمی قرآنی مواجه شد و در دوره‌های مختلف تحصیلات تکمیلی در جایگاه منبع اصلی آماری نشست و محور نشست‌های علمی متعددی قرار گرفت؛ با این حال، به دلیل اهمیت موضوع و ضرورت توسعه قلمرو بحث و اصلاح و تکمیل مطالعات گذشته، با نظر مساعد شورای علمی گروه قرآن‌پژوهی و حمایت شورای عالی عتف در قالب طرح‌های کلان ملی، طرح تدوین آثار با محوریت نقد و بررسی هر یک از جریان‌های تفسیری به صورت تک‌نگاشت در دستور کار قرار گرفت که در کتاب پیش رو، در همین راستا، جریان تفسیر قرآن‌گرا را به بررسی و نقد می‌گذارد. ویژگی‌های کتاب حاضر نسبت به کتاب گذشته بدین قرارند:

- اختصاص فصلی مستقل به مباحث کلیات و مفاهیم؛
- بازنگری مباحث گذشته و اصلاح و تکمیل آن در ساختاری جدید؛
- تقویت نگاه ایجابی و مثبت به جریان تفسیری و آثار و اندیشه‌های آنها در کنار نقد، برای معرفی مدل مطلوب از روش تفسیری سازگار با دغدغه‌های اصلی این جریان، یا گزینش شاخه مثبت و قابل دفاع از میان شاخه‌های جریان؛
- توسعه مطالعات مربوط به شاخه‌های معاصر جریان.

ساختار اصلی این کتاب از سه فصل تشکیل یافته است؛ فصل نخست، با عنوان کلیات و مفاهیم به شرح مفاهیم اصلی کتاب و مباحث کلی مربوط به این پژوهش می‌پردازد. فصل دوم، با عنوان بررسی توصیفی به شناخت جریان، از پیشینه‌ها و رویکردهای جریان کلی قرآن‌گرا تا زمینه‌ها و شاخه‌های رویکرد تفسیری قرآن‌گرا و در نهایت زمینه‌ها و نمونه‌های شاخه افراطی این رویکرد تفسیری اختصاص یافته است؛ در فصل سوم نیز در جهت پاسداشت رویکرد اعتدالی و قابل دفاع قرآن‌گرا، به نقد و بررسی مهم‌ترین دیدگاه‌های شاخه افراطی جریان با تأکید بر سه حوزه مبنایی، روشی و غائی پرداخته شده و به مناسبت بحث و بررسی‌های غائی، بر نوع و نسبت حضور این جریان در تحولات علمی و اجتماعی زمانه تأمل می‌شود. در پایان نیز نتایج بحث با اشاره به موارد منفی و مثبت اندیشه‌های جریان و تأکید بر شاخه مثبت و قابل دفاع آن خواهد آمد.

در تهیه این اثر سرورانی از جامعه علمی کشور، به‌ویژه اعضای مکرم هیئت علمی و شورای علمی گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و کارشناس محترم گروه جناب حجت الاسلام محسن یوسفی به صورت مستقیم، یا غیر مستقیم نقش ایفا کرده‌اند که از همه آنها سپاسگزاری می‌نمود. به‌رر ویزه، نقش محقق گرانقدر جناب حجت الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی روشن که در زمان تصدی ریاست پژوهشگاه و مدیریت گروه از این طرح حمایت جدی داشته‌اند، یسته قدردانی است. همچنین استادان گرامی حجت الاسلام دکتر علی فتحی، حجت الاسلام والمسلمین سید محمدعلی ایازی و حجت الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی‌راد در ارزیابی محتوای اثر و اشکالات راهبردی به نویسنده نقش داشته‌اند که شایسته سپاس‌اند.

ملاحظات انتقادی برخی از یزان دیگر نیز که به نویسنده رسیده در اینجا شایسته تقدیر است. از جمله حجت الاسلام دکتر محمدرضا امین، برای گزارش انتقادی بخش ششم کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری در سلسله نشست‌های علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و نیز جناب آقای دکتر سیدهدایت جلیلی به دلیل نقد کلی‌ای که بر طرح آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری نگاشته‌اند.^۱

۱. ر.ک: جلیلی، «نقدی بر کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری»، آینه پژوهش ۱۲۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۰ ش.